

PEKKA PIHLANTO

Velkakriisi kurittaa Eurooppaa

Syväänalyysi kriisin taustoista

Kriisin ainekset luotiin jo euron syntyessä

Muutama vuosi sitten Liiketaloudellisessa Aikakauskirjassa käytiin finanssikriisistä vilkasta keskustelua. Osallistuin siihen parilla puheenvuorolla (Pihlanto 2009a ja 2010), joista toinen oli kommentti ensimmäistä koskevaan vastineeseen (Harisalo 2010). Uolevi Lehtinen on haastanut lukijat jatkamaan keskustelua Euroopan taloustilanteesta. Vastaan haasteeseen kirjoittamalla velkakriisistä.

Kiinnitän huomiota ensinnäkin siihen, miten rahoitusmarkkinajärjestelmä ja poliittinen järjestelmä ovat joutuneet kriisissä vastakkain. Toiseksi nostan esiin Euroopan eteläisten ja pohjoisten valtioiden väliset kulttuurierot, jotka ovat vaikuttaneet kriisin syntyyn ja kehittymiseen sekä sen ratkaisemisessa kohdattuihin yllättäviinkin ongelmiin. Lopuksi palaan taas keran talouden toimijoiden ahneuteen, eli kohtuuttomuuksiin menneeseen oman edun tavoitteluun, jonka näen oleelliseksi kaikkien talouskriisien syntyyn vaikuttavaksi tekijäksi.

Kutsun tätä tarkastelua syväänalyysiksi, koska paneudun tavanomaista syvemmälle kriisin taustatekijöihin – erityisesti kriisissä relevanttien järjestelmien, kulttuurien ja päätöksentekijöiden ominaispiirteisiin, joita talousanalyysissä ei yleensä oteta huomioon. Kuitenkin näiden tekijöiden vaikutus talouden kriisiytymiseen saattaa olla suuri, joskus jopa ratkaiseva. Esimerkkivaltiona nousee seuraavassa usein esille Kreikka, koska se on tarkastelemiltani näkökannoilta hyvin tyypillinen tapaus.

Mitä tähän mennessä on tapahtunut? Finanssikriisi on jo voitettu, mutta sen jälkimainingeissa Eurooppaa ja erityisesti euroaluetta kohtasi velkakriisi, jota ei ole saatu vieläkään kunnolla hallintaan. Kriisi on arvioitu hyvin vakavaksi, ja sen syistä ja torjuntakeinoista vallitsee niin EU-poliitikkojen kuin asiantuntijoidenkin piirissä erilaisia näkemyksiä. Siksi se ansaitsee oman keskustelukierroksensa.

Tie velkakriisiä kohti alkoi EY:n komission entisen puheenjohtajan Jacques Delorsin mukaan heti kun euro oli syntynyt. EU:ssa katsot-

tiin valuutan alkuvuosina läpi sormien jäsenmaiden puutteita ja niiden talouksien välistä epätasapainoa. Delorsin mukaan kaikki Euroopan maat ovat vastuussa kriisistä. Delors ei maininnut syyllisyyden asteesta mitään, mutta selvää on, että sen osalta jäsenmaiden välillä on suuria eroja. Jotkut maat ovat hoitaneet taloutensa hyvin, toiset huonosti – ja eräät erittäin huonosti.

Euroalueen velkakriisillä tarkoitetaan yleensä sitä talouden ongelmatilannetta johon euroalue joutui 2010-luvun alussa. Kriisin taustalla oli finanssikriisin ohella eräiden euromaiden pitkään jatkunut holtiton talouspolitiikka, jonka seurauksena valtiot velkaantuivat voimakkaasti. Samalla hidastunut talouskasvu vähensi valtioiden tuloja.

EU-valtiot olivat olleet jo pitkään ylivelkaantuneita, mutta rahoitusmarkkinat ja EU-politiikat eivät olleet siitä erityisen huolestuneita. Jossakin vaiheessa markkinat havahtuivat tilanteeseen ja korot alkoivat nousta. Siihen asti oli ilmeisesti vallinnut näkemys, että EU on kokonaisuutena vahva talousalue, jonka päättäjät eivät anna sen luhistua. Talous ja markkinat toimivat yleensäkin pitkälti uskon ja luottamuksen varassa, mutta kun nämä alkavat horjua, johtopäätökset voivat olla hyvin radikaaleja, vaikka mitään äkillistä kielteistä muutosta ei olisikaan tapahtunut.

Kriisi syntyi ja levisi, koska sijoittajat alkoivat pelätä, etteivät ongelmamaat ehkä pysty maksamaan velkojaan, mikä puolestaan heikentäisi lainaa antaneiden maiden ja niiden pankkien maksukykyä. Niinpä seurauksena oli vähitellen epäluottamus koko euroaluetta kohtaan. Tämä vaikeutti monien euromaiden lainanottoa. Pankkien välinen epäluottamus näkyi niiden haluttomuutena lainata toisilleen, jolloin rahoitusmarkkinat alkoivat halvaantua.

Loppuvuodesta 2011 yhä useammat alkoivat pitää euroalueen hajoamista huomion arvoisena skenaariona huolimatta siitä, että sen seuraukset arvioidaan jopa katastrofaalisiksi. Jo pitkään osa talousasiantuntijoista ja poliitikoistakin on pitänyt Kreikan eroa eurosta mahdollisena ja jopa viisaana politiikkana, mutta virallinen EU torjuu edelleen ajatuksen jyrkästi.

Periaatteessa EU:n sääntöjen olisi pitänyt estää velkakriisi. Valtioiden budjettivajeille ja velkaantumiselle oli asetettu rajat, mutta niitä ei noudatettu. Jopa suuret euromaat Saksa ja Ranska näyttivät huonoa esimerkkiä poikkeamalla säännöistä, mutta EU:lla ei ollut voimaa, eikä halua saattaa niitä järjestykseen. Kriisin hoito-toimenpiteissäkin tehtiin virheitä ja rikottiin sääntöjä. No bailout -sääntö kielsi euromaita ottamasta vastuuta toistensa veloista, mutta sekin sivuutettiin perustamalla tukirahastoja ja laatimalla taloudellisia tukipaketteja kriisimaille. Lisäksi Euroopan keskuspankki on luotottanut pankkeja halpakorkoisella lainalla. Tätä kirjoitettaessa tilanne on rauhoittunut muun muassa Kreikan toisen tukipaketin ja Euroopan keskuspankin toimenpiteiden vaikutuksesta, mutta kriisi ei ole suinkaan ohi.

Markkinoiden ja poliittisen järjestelmän yhteentörmäys

Euroopan velkakriisiä analysoitaessa on oleellista tarkastella kahden keskeisen osapuolen, EU:n toimijoiden ja markkinoiden ominaisuuksia sekä käyttäytymistapoja. Ensinnäkin EU-päättäjii on vaivannut lyhytnäköisyys ja hyväuskoisuus. On ilmeisesti uskottu, että tukipaketien ja erilaisten rahastojen muodostamien ”palomuurien” avulla tilanne saadaan lopullisesti hallintaan. Näin ei kuitenkaan ole ainaakaan tähän mennessä käynyt, vaikka toimenpiteiden tehoon on parin vuoden ajan virallisesti

uskottu. Kieltämättä näin on saatu ostetuksi aikaa – EU-valtioiden veronmaksajien rahoilla – ja euroalueen talouden totaalinen romahdus on vältetty.

Oma roolinsa vahvan virallisen optimismin luomisessa on ollut euroideologialla. Siihen on uskottu niin kuin ideologioihin uskotaan – sokeasti, päästämättä ikäviä skenaarioita mieleen tai ainakaan ryhtymättä kunnolla varautumaan niihin.

Velkakriisin toinen keskeinen osapuoli on finanssimaailma, niin sanotut markkinavoimat. Eräs oleellinen ero markkinoiden ja EU-poliitikojen välillä on se, että markkinoilla toimivat ovat pääsääntöisesti sijoittamassa joko omia varojaan tai muiden varoja, joista he ovat jonkinlaisessa todellisessa vastuussa. Ehkä juuri siksi markkinat tunnustavat tosiasiat nopeammin kuin poliitikot, ja reagoivat niihin viivyttelämättä. Hoitaahan jokainen omaa omaisuuttaan kaikkein huolellisimmin.

Poliittisissa organisaatioissa, valtioissa ja valtioliitoissa, on moni asia toisin kuin markkinoilla. EU-päätäjien toiminnalle tyypillinen ikävien tosiasioiden välttely niin pitkään kuin suinkin mahdollista, ja niiden tunnustaminen vasta siinä vaiheessa kun muuta mahdollisuutta ei enää ole, ei johdu pelkästään euroideologiasta. Poliitikot – EU-poliitikot mukaan lukien – päättävät muiden eli kansalaisten rahoista, ja heidän vastuunsa rajoittuu yleensä niin sanottuun poliittisen vastuuseen, joka ei käytännössä merkitse juuri mitään. Varsinaista sanktioiden uhkaa heillä ei siis ole päätöksenteossaan, joka saattaa koskea hyvin suuriakin kansallisia varallisuuseriä. Europoliitikot olisivat tuskin valmiita suuntaamaan omia yksityisiä varojaan niin epävarmaan kohteeseen kuin esimerkiksi Kreikkaan. Kuitenkin sinne sijoitetaan ”vastuun kantamisen” nimissä yhteisiä varoja ikään kuin

kokeilumielessä: ”katsotaan, jospa tämä riittäisi”. Ainakin julkisesti perustellaan, että ollaan pakkotilanteessa, jossa ei ole vaihtoehtoja.

Poliitikon ainoa todellinen riski onkin jäämä valitsematta seuraavissa vaaleissa, ja siksi uudelleenvalinta on hänen toimintansa tärkein tavoite. Poliitikon omaisuus ei ole koskaan vaalikalaudalla, ellei hän syyllisty rangaistavaan omaisuusrikokseen, josta joutuu korvausvastuuseen. Asetelmaan liittyä, että poliitikon suunnitteluhorisontti ylittää harvoin vaalikauden pituuden. Tämä on ongelma, sillä monien keskeisten periaatepäätösten vaikutukset ulottuvat vuosien, jopa vuosikymmenien päähän. Voi olla kohtalokasta, jos näillä seikoilla ei ole mitään painoa poliitikon päätöksenteossa.

Velkakriisin hoitoa arvioitaessa ei voi myöskään välttyä havainnolta, että poliittinen järjestelmä ei ole pitkään aikaan tuottanut ”suurmiehiä tai -naisia”, jotka uskaltaisivat ottaa vastuuta ja tehdä vaikeitakin päätöksiä. Tämä lienee osaltaan politiikan lisääntyneen läpinäkyvyyden syytä. Tähän ovat taas vaikuttaneet informaatioteknologian kehitys ja sen mahdollisiksi tekemät sosiaalisen median muodot, jotka saattavat poliitikkojen tekemiset välittömästi julkisuuteen ja usein hyvin kriittisessä valossa.

Siten poliittisesta tulevaisuudestaan huolestuneet poliitikot joutuvat miettimään entistä tarkemmin, miltä heidän tekonsa esimerkiksi velkakriisin hoitamisessa näyttäisivät äänestäjien silmissä. Kansa rankaisee heti seuraavissa vaaleissa, joten vaikeita päätöksiä ei uskalleta tehdä. ”Historian tuomiota”, joka saattaisi olla vapauttava, ei ole siis varaa odottaa. Tätä voi tietysti pitää demokratian lisääntymisen merkkinä, mutta toisaalta jos ja kun se estää pitemmällä aikavälillä katsoen kansalaisten kannalta järkevät päätökset, se näyttää demokratian varjopuolelta. Aikaisemmin poliitikoilla oli nykyis-

tä parempi työrauha, jota jatkuva julkinen seuranta ei tarvellyt. Sitä ei kuitenkaan voi pitää tavoiteltavana asiantilana, mutta kysymyksessä on kuitenkin tekijä, joka on syytä muistaa verrattaessa entisajan ja tämän hetken poliittisen järjestelmän toimintaa toisiinsa. Nykyisin tästä päätöksentekorauhan ”ylellisyydestä” voivat nauttia vain sosiaalisesti ja teknisesti takapajuis-ten maiden ja diktatuuriin johtajat.

Lyhytnäköisen politiikan ongelman polttavuutta on myös lisännyt politiikon tehtävän muodostuminen ammatiksi. Entisaikoina oli tavallisempaa kuin nykyisin, että henkilö ryhtyi kansanedustajaksi ja mahdollisesti ministeriksi vain tilapäisesti, vaikkapa yhdeksi vaalikaudeksi, palatakseen sen jälkeen siviiliammattiinsa. Tällöin poliitikko saattoi tehdä oikeiksi koke- miaan päätöksiä joutumatta koko ajan tutkaile- maan äänestäjiensä reaktioita. Hänellä ei ollut tarvetta mielistellä heitä, sillä seuraavissa vaa- leissa hän saattoi jo olla vanhoissa tehtävissään politiikan ulkopuolella. Ainakin Suomessa mi- nisteriksi saatettiin kutsua politiikan ulkopuolel- ta professoreja, yritysjohtajia ja muita muussa kuin politiikassa ansioituneita henkilöitä.

Nykyisin pääministeri ja muutkin velka- kriisin hoidossa keskeiset ministerit ovat puoluejohtajia ja muita puoluehierarkian yläpään ammattipoliitikkoja. He ovat yhä yleisemmin niin sanottuja poliittisia broilereita, joilla ei ole ehkä päivänkään kokemusta politiikan ulkopuo- lisesta työelämästä. Tämä ei ole välttämättä yhteiskunnan etu, vaikka politiikka onkin muodos- tunut niin monitahoiseksi, että sitä on vaikea hallita ilman poliittista kokemusta. EU-kriisin hoitoa arvioitaessa on kuitenkin otettava huo- mioon, että harvat poliitikot – esimerkiksi huip- pukokouksissa kauaskantoisia päätöksiä tekevät pääministerit – omaavat todellista taloudellista osaamista, puhumattakaan koulutuksesta: aina-

kin suomalaiset poliitikot ovat nykyisin korkein- taan maisteritasoa.

Sen sijaan rahoitusmarkkinatoimijat ovat finanssialan asiantuntijoita ja monesti heillä on alan yliopistotutkinto. He ovat keskittyneet fi- nanssimaailmaan ja tekevät siellä jokapäiväistä työtään, kun taas poliitikoille rahoitusmaailma on vain työkentän yksi sektori. Siten he ovat sii- nä, kuten monella muullakin alueella, asiantun- tijoiden armoilla. Alaa tuntemattoman on usein vaikea tehdä päätöksiä, varsinkin jos asiantun- tijoiden neuvot ovat ristiriitaisia – kuten ne usein ovat.

Nämä poliittisen järjestelmän ja markki- noiden luonne-erot ja niiden toimijoiden erilai- set taustat selittävät paljon epäsuhdasta, joka on vallinnut EU-päätäjien toimenpiteiden ja mark- kinoiden reaktioiden kesken. Velkakriisin synty- minen ja sen paheneminen ovat siis eräältä osin johtuneet kahden toisiinsa sopimattoman tai ainakin huonosti sopivan järjestelmän välisestä kitkasta ja lopulta yhteen törmäyksestä. Tämä on ollut omiaan synnyttämään markkinoilla levot- tomuutta ja epäluottamusta, sillä markkinatoi- mijat ovat kokeneet sijoitustensa riskin lisäänty- vän poliittisten toimijoiden epäuskottavan ja ajoittain amatöörimäisen toiminnan – viivytte- lyn ja tehottomien ratkaisujen – johdosta. Poliit- tikot eivät ole joko ymmärtäneet tai uskoneet, että markkinatoimijat odottavat nopeita päätök- siä ja johdonmukaista toimintapolitiikkaa. Tai sitten äänestäjien paine on ratkaissut tehdyt va- linnat. Näin kriisi on jatkuvasti pahentunut ja usko poliittisiin päättäjiin vähentynyt.

Markkinajärjestelmällä on etulyöntiasema poliittiseen järjestelmään nähden erityisesti ny- kyisessä tilanteessa, jossa monet valtiot ovat ylivelkaantuneita. Ylivelkaantunut joutuu aina pankin määräysvallan alaiseksi, pahimmassa tapauksessa täysin tämän armoille. Hyvin talou-

tensa hoitaneella taas on neuvotteluvoimaa, sillä hänellä on vaihtoehtoja – ylivelkaantuneella ei niitä enää juurikaan ole.

Asetelma voi toimia myös vaikeuksiin joutuneen eduksi, jos rahoittajan saatavat ovat niin suuret, että tämä ei kestäisi velallisen konkurssia. Nyt erityisesti EU-päätäjät pelkäävät kriisivaltion maksukyvyttömyyttä, ja laativat tukipaketteja toisensa perään. Kriisimaiden luottoluokitusten heikkeneminen ja niiden korkotason nousu puolestaan osoittavat, että myös markkinat tuntevat huolta tilanteesta.

Rahoittajien vahvaa asemaa on velkakriisissä entisestään vahvistanut luottoluokituslaitosten rooli. Ne ovat yksityisiä yrityksiä, jotka kaikki sattuvat olemaan yhdysvaltalaisia. On epäiltävissä, että luokittajien edustajat toimivat hyvässä yhteisymmärryksessä rahoituslaitosten kanssa – poliittinen järjestelmä on niille vieraampi yhteistyökumppani. Niinpä luokittajat ovat saattaneet toimia finanssimaailman spekulanttien kanssa yhteistyössä viimeksi mainittujen ansaitessa vedonlyönnillä, jonka kohteina ovat ylivelkaantuneet ja kriisin partaalla horjuvat valtiot. Joka tapauksessa tältä näyttää esimerkiksi tilanteessa, jossa finanssitoimija on lyönyt vetoa tietyn valtion lainojen korkotason nousun puolesta ja luokittaja sitten alentaa valtion luokitusta, minkä seurauksena vedonlyöjä voittaa.

Luottoluokittajien ja koko markkinajärjestelmän aseman on tehnyt vahvaksi poliittiseen järjestelmään nähden erityisesti globalisaatio, rahoitusmarkkinoiden muuttuminen maailmanlaajuisiksi. Silloin kun rahoitusmarkkinat olivat vielä suurimmalta osin kansallisella pohjalla, valtio niin velallisena kuin muutoinkin oli suhteellisen vahva toimija. Se saattoi lainsäädännöllä rajoittaa rahoitusmarkkinoiden toimintaa – esimerkiksi säännöstellä korkotasoa, asettaa rajoituksia ja vaatimuksia pankkien toiminnalle.

Jo toimenpiteiden uhka hillitsi olemassaolollaan markkinatoimijoiden liikkeitä.

Nykyisin ei yksittäinen valtio tai edes EU:n kaltainen valtioiden yhteenliittymä juurikaan pystyisi harjoittamaan tehokasta sääntelyä, sillä markkinajärjestelmän toimijat voisivat siirtää liiketoimintaansa muihin maihin, jos heidän edellytyksiään heikennetään. Tämä on nähty esimerkiksi Tobinin veron kaltaisen rahoitusmarkkinaveron voimaan saattamista koskevista keskusteluista.

Edellä kuvattu valtapotentiaalinen epäsuhta markkinajärjestelmän eduksi on tehnyt luotonantajille mahdolliseksi saada kriisissä olevilta, konkurssin partaalla horjuvilta valtiolta saatavia takaisin. EU ja sen suhteellisen hyvässä taloudellisessa kunnossa olevat jäsenmaat ovat joutuneet laatimaan tukipaketteja tähän tarkoitukseen: EU on tavallaan pakotettu kriisimaiden avuksi – huolimatta voimassa olevasta no bail-out -säännöksestä. Tämä pakko syntyy uskomuksesta, että jos kriisimaat eivät maksaisi velkojaan, alkaisi hallitsematon euroalueen pankkien nurinmeno, ja lopulta edessä saattaisi olla jopa euroalueen hajoaminen taloudelliseen katastrofiin, jonka mittasuhteita ei osata edes hahmotella. Kukaan ei tiedä, miten todenmukainen tämä arvio on – eikä EU halua testata sitä.

Velkakriisin leimaamalle eurotaloudelle on myös tyypillistä, että markkinatoimijat eivät halua – tai heidän ei tarvitse – sopeutua kaikkiin markkinatalouden yleisiin periaatteisiin, erityisesti siihen, että riskinottajan ja voitot itselleen korjaavan osapuolen tulee kantaa itse riskinsä. Euroalueen olosuhteet ovat johtaneet siihen, että pankit maksattavat virhearviointinsa – ja myös tahalliset ylitiöpäiset riskinottonsa – EU-valtioiden veronmaksajilla.

Kriisimaiden rahoittajapankkien toiminta viittaa siihen, että ne haluavat käyttää mainittua

markkinavoimien ”antamaa” valtaa hyväkseen. Pankit ovat olleet hyvin vastahakoisia suostumaan kriisimaiden velkojen leikkauksiin ja maksuaikojen pidennyksiin – ennen kuin on ollut aivan pakko, kuten tapahtui Kreikan tapauksessa. Nämä velkojen leikkaukset ja moratoriot ovat normaaleja keinoja tavanomaisissa pankkisuhteissa kriisiyrityksen tai muun velallisen ja pankin kesken. Nyt tilanne on muodostunut epänormaalksi, sillä EU ja sen ylivelkaantuneet jäsenvaltiot ovat markkinoiden tiukassa talutusnuorassa.

Pohjoisen ja etelän kulttuurierot

Velkakriisi on kulminoitunut erityisesti Kreikkaan, mutta myös muut Välimeren rantavaltiot ja Portugal ovat edelleen vaaravyöhykkeessä. Välimerikytkenästä poikkeuksena on Irlanti, joka on, tosin määrätietoisten toimenpiteidensä ansiosta, toipumassa kriisistään. Juuri Etelä- ja Pohjois-Euroopan valtioiden välillä on suuria kulttuurieroja, jotka ovat nousseet kriisin yhteydessä huomion kohteiksi. Etelän katolisissa ja ortodoksisissa maissa on suhtautuminen työhön, valtioon, rehellisyyteen ja yleensäkin ”protestanttisiin” hyveisiin toinen kuin Pohjois-Euroopassa. Aikaisemmin niiden ei uskottu aiheuttavan ongelmia.

Mitä pohjoisemmaksi Euroopassa mennään, sitä toimivampi on yhteiskunta ja sitä luotettavampia ovat kansalaiset keskimäärin. Annettu sana pitää niin yksityisessä kanssakäymisessä kuin yritysmaailmassakin. Valtiokoneisto toteuttaa tehdyt päätökset säntillisesti, ja kaikkia EU:n antamia harmillisiksikin koettuja säännöksiä noudatetaan ja noudattamista valvotaan.

Toisin on erityisesti Kreikassa. Siellä korruptio ja huono veromoraali sekä yleensäkin puutteellinen yleinen yhteiskuntamoraali ovat nousseet keskeisinä kriisitekijöinä esiin. Valtio-

johdon antamiin lupauksiin ei ainakaan tähän mennessä ole ollut syytä luottaa. Pahimpia tapauksia ovat olleet selvät tilastojen ja muiden virallisten tietojen väärentämiset. Tiedetään, että Kreikassa on yleisesti jätetty EU-säännöksiä toteuttamatta. Korruptio johtaa siihen, että viranomaiset voidaan maksaa passiivisiksi. Esimerkiksi veroviranomaiselle annettu lahjus saa tämän helpottamaan verovelvollisen maksutaakkaa. Tunnetusti valtion muidenkaan viranomaisten, esimerkiksi hallituksen ja tuomioistuinten päätöksiä ei välttämättä panna toimeen, vaan ne saattavat jäädä kuolleeksi kirjaimiksi.

Kreikka otettiin alun perin mukaan EU:hun ja euroalueeseen väärennettyihin tilastoihin nojautuen. Väitetään, että EU-päätäjät tiesivät tästä, mutta edellä mainittu EU-ideologia ja sen tukema katteeton optimismi saivat päätäjät katsomaan puutteita läpi sormiensa ja ottamaan Kreikan yhteisöön – ja pitämään sen mukana lähes millä hinnalla hyvänsä. Huolestuttavaa tässä yhteydessä on, että EU:ssa ja EU-valtioissa esitetään edelleen ideologisväritteisiä kantoja, joiden mukaan kooltaan suunnaton potentiaalinen ongelmavaltio Turkki pitäisi ottaa yhteisöön mukaan. Ilman akuuttia velkakriisiäkin tämä olisi uhkarohkeaa ja yhtä epäviisasta kuin aikoinaan – sinänsä suhteellisen pienen – Kreikan mukaanotto. Turkin tapaus on eräs esimerkki siitä, että EU:n piirissä ei ole joka suhteessa otettu kriisistä opiksi, vaan samoja virheitä ollaan valmiita tekemään uudelleen – jopa suuremmissa mittakaavoissa kuin aikaisemmin.

Velkakriisiä ja sen syntytaustoja tarkasteltaessa pohjoisen ja etelän välinen kulttuurikuilu on otettava vakavasti huomioon, sillä se selittää paljon. Asialle ei voida tämän kriisin yhteydessä enää juuri mitään, mutta eroavuuden tunnistaminen auttaisi osaltaan ymmärtämään, miksi kriisi syntyi ja miksi se on niin sitkeä. Tämä tie-

to voisi mahdollisesti auttaa EU-viranomaisia tekemään jatkossa aikaisempaa parempia päätöksiä, jos oppimisprosessi saataisiin kunnolla käyntiin ja vahingollinen ideologinen sokeus poistumaan tai ainakin vähenemään.

Pohjoisen ja etelän kulttuurierot – tai ehkä tässä yhteydessä on kysymys myös kansallisista temperamenttieroista – tuovat jatkuvasti esiin uusia, odottamattomia ongelmia. Pohjois-Euroopan näkökulmasta on vaikea ymmärtää esimerkiksi kreikkalaisten jatkuvia lakkoja ja väkivaltaisia mielenosoituksia, jotka tuhoavat yrityksiä ja omaisuutta sekä vähentävät kansakunnan uskottavuutta EU:n jäsenenä.

Lisäksi ne ovat omiaan sahaamaan oksaan maan talouden ja erityisesti sen keskeisen elinkeinon, turistikasneksen alta. Näin toimien turistivirrat ehtyvät, sillä harva haluaa viettää lomaansa väkivallan ja kaaoksen varjossa. Tilanne on entisestään pahentunut, kun sinänsä ymmärrettävästi maan talouden tilaan pettyneet kreikkalaiset ovat alkaneet kohdistaa vihaa ja raivoa myös heitä auttavia paremmin asiansa hoitaneita valtioita kohtaan. Saksa ja muut parhaan luottoluokituksen omaavat maat on haukuttu jopa Kreikan presidentin suulla, mitä voi pitää ainutlaatuisena diplomaattisena ylilyöntinä.

Tämän riehuminen ohella on yllättävänä piirteenä tullut esiin kreikkalaisten ominaisuus, jota he itse kuvaavat ylpeydeksi. Tämä on tyyppillinen piirre myös muille Etelä-Euroopan kansoille. Jälleen Pohjois-Euroopan näkökulmasta on vaikea ymmärtää, että kun valtio on itse ajanut taloutensa – tosin ulkomaisten pankkien myötävaikutuksella – ylivelkaiseksi ja täysin kuralle, jopa valtion edustajat moittivat selvän sanoin Kreikalle taloudellisia tukitoimenpiteitä ja neuvontaa tarjoavia euromaita maan nöyryyttämistä.

Ylpeyden leimaamat kreikkalaiset poliiti-

kot eivät suostu ymmärtämään, että heidän katteettomat lupauksensa ja jatkuva päätösten ja sopimusten toimeenpanon jarruttelunsa ovat vieneet muiden EU-valtioiden luottamuksen kreikkalaisten haluun ja kykyyn tehdä yhteistyötä. Siksi varojaan Kreikan avustamiseen sijoittavat maat ovat alkaneet vaatia erilaisia vakuuksia ja takeita sille, että annettavat varat käytetään niin kuin on tarkoitus ja että luvut talouden tervehdyttämistoimenpiteet todella toteutetaan. Etelän kulttuuriin näyttää kuuluvan tietynlainen häpeämättömyys ja ”synnintunnon” puute. Omia virheitä ja rikkomuksia ei myönnetä, ja jos niihin viitataan, loukkaannutaan.

Pohjoiseurooppalainen malli olisi toinen: ryhdyttäisiin muita osapuolia liiemmästi syytellemättä määrätietoiseen toimintaan ongelmien ratkaisemiseksi. Kun virheitä on tehty, niitä ei ryhdytä selittelemään ja kaunistelemaan, vaan ne ollaan taipuvaiset myöntämään, ja jopa tuntemaan tiettyä kansallista häpeää niiden johdosta. Tällä tavalla esimerkiksi Suomen viime laman vaikutukset korjattiin. Ylpeys ei ole mikään syy jättää itse otetut ja käytetyt velat maksamatta – mitä talouden korjaustoimenpiteiden laiminlyöminen tietenkin tarkoittaa. Kansallisen ryhdistäytymisen voimalla Suomessa maksettiin myös sotakorvaukset. Tosin osittainkin epäonnistuminen ja viivästymisen korvausten maksamisessa olisi saattanut johtaa vakaviin ulkopolitiittisiin tai jopa sotilaallisiin seurauksiin. Tätä uhkaa ei sentään Kreikalla tai muilla EU:n kriisivaltioilla tietenkään ole.

Eräs tähän rinnastettava vaara saattaa kuitenkin erityisesti Kreikan tapauksessa olla. Kreikassa on ennenkin tehty sotilasvallankaappauksia, joten ainakin periaatteessa tämä mahdollisuus on myös nyt olemassa. Jos maan poliittinen kaaos pahenee esimerkiksi Kreikan euroalueesta eroamisen seurauksena, on armeijan väliin-

tulo mahdollinen täydellisen anarkian ehkäisemiseksi. Tätä vaihtoehtoa voitaneen pitää maan kulttuuripiirteenä. Tosin siihen viittaaminen ei nykyisin ole sosiaalisesti korrektia. Tämän sai kokea suomalainen kansanedustaja, joka kieltämättä sopimattoman kevyeen sävyyn totesi blogikirjoituksessaan, että ainoa keino Kreikan tilanteen pelastamiseksi olisi sotilasvallankaappaus. Ei kuitenkaan liene täysin poissuljettua, että kreikkalaisten isänmaanystävien ylpeys voisi ääritilanteessa johtaa tähän epätoivoiseen ratkaisuun. Kansallinen ylpeys kaikesti aiheutti myös sen, että mainittu kansanedustajan heitto koettiin Kreikassa erittäin loukkaavana, ja ehkä jonkinlaisen myötäloukkaantumisen johdosta asia sai meilläkin osakseen ansaitsemattoman laajan huomion.

Ei pidä unohtaa myöskään ahneutta

Velkakriisin taustalla on vaikuttamassa myös toimijoiden ahneus, joka oli keskeinen tekijä jo finanssikriisin synnyssä ja laajenemisessa (ks. esim. Pihlanto 2009). Mitä sitten on tämä paljon kiistelty termi? Ahneus on tunne, joka ajaa ihmistä siinä kuin muutkin tunteet. Ahneus pohjautuu ihmisen luontaiseen hyödyn- tai voitontavoitteluun ja itsekkyyteen. Nämä ovat kohtuuden rajoissa pysyessään talouselämän positiivinen käyttövoima. Ahneudeksi voitontavoittelu muuttuu siinä vaiheessa, kun siitä alkaa olla kohtuutonta haittaa muille ihmisille, yrityksille ja yhteiskunnalle. Esimerkiksi kilpailu voi vahingoittaa kilpailijoita, mutta se on normaalia yritystoimintaa, ellei siinä mennä kohtuuttomuksiin, esimerkiksi vilpillisen kilpailun alueelle, joka onkin lainsäädännössä sanktioitu.

Yhteiskunnan säännösten ja rajoitusten pitäisi periaatteessa estää ahneuden harjoittaminen ja siten sen yhteiskunnalliset haittavaiku-

tukset, mutta käytännössä yhteiskunnat ovat osoittautuneet ahneuden edessä varsin voimattomiksi. Poliitikot näyttävät uskoneen taloustieteilijöitä, jotka väittävät, että ahneus on pelkästään hyvä asia.

Euromaiden ylivelkaantumiseen vaikuttivat ilmeisesti omalta osaltaan rahoitusinstituutioiden päättäjien saamat bonukset, sillä ne innostivat heitä ”myymään” lainoja valtioille, joiden velkaantuminen ylitti ennen pitkää turvallisen ja kohtuullisen rajan. Toiminta oli periaatteessa samanlaista kuin epämääräisten subprime-lainojen myyjillä finanssikriisin alla. Ahneus ilmeni näissä tapauksissa kohtuuttomana oman edun tavoitteluna, joka ei piitannut muille toimijoille syntyvistä vahingoista.

Näin kävi pitkälti siitä syystä, että kokemuksen mukaan finanssitoimijoiden karkeakaan virhesijoitus ei johda bonusten takaisinperintään. Niinpä he saattoivat omalta kannaltaan turvallisesti myöntää velkaantuneille euromaille yhä lisää lainaa ja ottivat näin ahneuksissaan muiden piikkiin kohtuuttomia riskejä saadakseen itselleen bonuksia. Näin velkakriisi alkoi muodostua ja lopulta kypsyä. Asiaa ei selittäne täysin se, että hyvässä uskossa luultiin euromaiden olevan turvallisia, koska arveltiin EU:n tulevan apuun – vaikka säännökset kieltävät sen.

Täten markkinatoimijoiden saamat bonukset ilmeisesti saivat heidät unohtamaan vastuullisuutensa ja huolellisuutensa heidän sijoittaessaan työnantajiensa ja asiakkaitensa varoja. On vaikea keksiä parempaa motiivia tähän kuin bonukset, ”rahan myyntiprovisiot”.

Luonnollisesti myös kriisimaiksi ajautuneiden valtioiden poliittisten päättäjien toiminta oli moitittavaa – ja yleensä heitä pidetäänkin ainoina syyllisinä maansa ylivelkaantumiseen. Poliitikkojen ahneus liittyi juuri heidän keskeiseen tavoitteeseensa eli uudelleen valin-

taan seuraavissa vaaleissa. He ”ostivat” ylivelkaantumiseen johtaneilla lainamäärillä kansalaisille maan talouden kantokykyyn nähden kohtuuttomia etuja. Äänestäjät pysyivät siksi tyytyväisinä harjoitettuun politiikkaan ja poliittikkoihin, jotka saivat nyt rauhassa hoitaa omia etujaan valtion kustannuksella – kunnes totuus kriisin puhjettua paljastui. Tämä asetelma näyttää hyvin selvältä erityisesti Kreikassa. Ei ole siis hämmästyttävää, että mielenosoittajat kohdistivat raivonsa ensin omiin poliittikkoihinsa, kun he huomasivat tulleen näiden pettäviksi.

Myöskään EU:n päättäjät eivät ansaitse tässä prosessissa kiitoksia, joskaan ahneudesta ei voitane puhua ainakaan samassa mitassa kuin kriisimaiden poliitikkojen kohdalla. Tosin hekin laiminlöivät edellä kuvatulla tavalla tehtäviään äänestäjensä reaktioita pelätessään. Ahneuden sijasta on heidän kohdallaan ehkä oikeampaa puhua tyhmyyttä lähentelevästä hyväuskoisuudesta.

Erityisesti niin sanotun *uusliberalismin* hengessä voimaan saatetut talouselämän ja myös yksilöiden liialliset vapaudet ovat tehneet ahneen käyttäytymisen aikaisempaa helpommaksi ja tuottoisammaksi. (ks. esim. Pihlanto 2009, 2009a ja 2010). Erilaisia talouden rajoituksiahan on länsimaissa purettu juuri yksilön ja talouselämän vapauden lisäämisen nimissä. Koska vapaus on positiivisesti latautunut käsite, tämä toiminta on saanut tapahtua pitkälti ilman merkittävää vastarintaa. Vapaus on suorastaan EU-ideologian kulmakiviä – viitattakoon vain pääomien ja ihmisten vapaaseen liikkuvuuteen ja kaupan esteiden poistamiseen.

Juuri vapauden positiivisen maineen vuoksi kohtuuttomuuksiin menevän vapauden varjopuolia, muun muassa ahneuden ja sen aiheuttamien haittojen lisääntymistä, ei ole haluttu ottaa vakavasti. Sen sijaan sitä on puolusteltu

erilaisin verukkein. Kysymyksessä on jälleen esimerkki ideologiasta, joka istuu ihmismielissä sitkeässä, piittaamatta vastakkaiseen suuntaan viittaavista kokemuksista. Luonnollisesti ne, jotka hyötyvät liiallisista vapauksista, eivät näe niissä mitään moitittavaa.

Talouselämä ja rahoitustutkimus eivät tunnetusti hyväksy ahneuden käsitettä muun muassa siksi, että termissä on tietty eettinen ja moraalinen sävy. Tämä on kuitenkin juuri käsitteen vahva puoli, sillä se tuo niin usein puuttuvan eettisen ulottuvuuden taloudelliseen keskusteluun – tässä yhteydessä euroalueen velkakriisin tarkasteluun. Ahneuden käsitteen ominaispiirre on vaikea mitattavuus, ja se on altis subjektiivisille tulkinnoille. Määrällisten suureiden maksimointiin ja optimointiin tottuneet taloustieteilijät ja yritysmaailman edustajat tietysti torjuvat nämä piirteet. He ovat taipuvaisia ajattelemaan, että mitä ei voida kvantifioida, sitä ei ole olemassakaan. Kysymyksessä on kuitenkin suuri erehdys, sillä huomattava määrä elämän – talouselämä mukaan lukien – kannalta tärkeistä tekijöistä on vaikeasti tai ei lainkaan määrällisesti mitattavissa. Silti jokainen yksilö joutuu ottamaan niihin kantaa päivittäin ja tekemään päätöksiä niitä koskevien arvioitensa pohjalta.

Tähän taloustieteen ja yritysmaailman mittavuushakuisen piirteeseen liittyy kapea ihmiskäsitys, homo economicus. Taloudellista hyvinvointiaan maksimoiva rationaalinen toimija on taloustieteilijöiden mallimaailman konstruktio, jota vastaavaa ei elävässä elämässä ole. Silti jotkut suosittelivat tätä tunteetonta maksimivoittoon pyrkivää matemaattista konstruktioita käytännön päätöksentekijöiden esikuvaksi. Ihmiset – myös yritysjohtajat – pyrkivät todellisuudessa moniin muihinkin tavoitteisiin kuin taloudellisiin. Talous on vain eräs osa-alue ih-

miselämän kokonaisuudesta, ja lisäksi taloudellisen hyödyn maksimointi voi olla monesti epärealistinen ajatus käytännössä: tyydyttäväkin voitto voi olla riittävä. On oleellista samalla tunnistaa, että ihmiset ovat (taloudellisen) järkipärisyyden ohella myös tunteisiinsa nojaavia olioita.

Ahneuden tunnepohjaisuus onkin eräs lisäsy siihen, että se ei herätä finanssi- ja yritysmaailmassa vastakaikua. Todellisuudessa tunteiden välttely ei kuitenkaan onnistu keneltäkään ihmiseltä. Aivotutkimus on empiirisesti todennut, että ihminen ei pysty tekemään niin sanottuja rationaalisia päätöksiä, jos häneltä on jouduttu poistamaan aivoista osa, joka vastaa tunteiden käsittelystä. Tällainen henkilö ei uskalla varoa ylisuuria riskejä, vaan ottaa niitä mielellään, ja tekee samat virheet yhä uudelleen, kun tunne-elementti ei tasapainota järkipäristä harkintaa. Tosin hän ei myöskään mu-rehdi tekemään virheitä juuri siitä syystä, että hänestä puuttuu tunneulottuvuus.

Paradoksaalista on, että tunteet kieltävä finanssimaailma ja sen analytytikot sekä yleensäkin markkinoiden toimijat eivät voi välttyä rutiinimaisesti puhumasta markkinoiden ”luottamuksesta”, niiden ”hermostumisesta”, jne. Markkinoiden kurssinmuutokset pohjaavat tunnetusti päättäjien toiveisiin, odotuksiin, pelkoihin – ja myös ahneuteen. Kaikkihan ne ovat inhimillisiä tunteita. Markkinat muodostuvat suuren päätöksentekijäjoukon käsittämien yksilöiden päätöksistä ja samalla myös niiden takana olevista tunnereaktioista. Kun nämä yksittäiset reaktiot aggregoidaan markkinoiden liikkeiksi ja ominaisuuksiksi, tunnereaktioiden inhimillinen ja subjektiivinen perusta ei häviä mihinkään – vaikka niitä mitattaisiin määrällisten korvikesuureiden, esimerkiksi pörssikurssien tai korkotason avulla.

Kaikki nämä inhimilliset piirteet vaikuttavat luonnollisesti myös euroalueen velkakriisin taustalla. Luottomarkkinat, siis lähinnä pankkien ja luottoluokittajien analytytikot, ”hermostuivat” lopulta tiettyjen euromaiden velkaantumisaseteeseen ja niiden heikkoon kykyyn hoitaa taloutaan. Vaikka tämän päätöksen tukena oli numeerisia rationaalisiksi tarkoitettuja laskelmia, eivät niitä laatineet tunteettomat robotit vaan ihmiset. Tästä hermostumisesta alkoi sitten varsinainen velkakriisi. Se paheni koko ajan, kun sekä markkinoiden että poliittisen järjestelmän ja muidenkin osapuolten pelot lisääntyivät ja heijastuivat näiden suorittamiin tilanearvioihin tunnetulla tavalla.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Tarkastelin velkakriisin taustatekijöistä ensimmäisenä EU:n ja EU-valtioiden poliittisen järjestelmän sekä rahoitusmarkkinajärjestelmän perustavaa laatua olevaa eroavuutta, joka on kriisissä johtanut näiden yhteenörmäykseen. Se on vaikeuttanut järjestelmien välttämätöntä yhteistoimintaa ja kärjistänyt kriisiä sekä haitannut sen ratkaisuyrityksiä. Vastakkainasettelu voidaan tiivistää kasvaneeseen luottamuksen puutteeseen järjestelmien toimijoiden välillä. Samalla nämä ovat ymmärtäneet toisiaan suhteellisen huonosti. Kumpikin osapuoli on hämmästellyt toisensa toimintatapoja – ja joskus myös toimimattomuutta.

EU:ssa olisikin kehitettävä mekanismeja, joilla helpotettaisiin osapuolten yhteistyötä ja tasoitettaisiin vastakohtaisuuksia – aluksi ehkä lähinnä asennetasolla. Järjestelmien toimintaperiaatteiden eroavuudet ovat kuitenkin pohjimiltaan niin perusluonteisia, että niitä ei saada millään keinoin täysin poistetuiksi. Ne on vain otettava huomioon tilanearvioita tehtäessä.

Toinen merkittävä vastakohtaisuus vallit-

see kriisivaltioiden ja näitä avustavien maiden – pohjoisen ja etelän – kulttuurien välillä. Tämä on paitsi myötävaikuttanut kriisin syntymiseen, myös syventänyt sitä ja vaikeuttanut sen ratkaisuyrityksiä. Tässäkin eroavuus on kulminoitunut osapuolten väliseen epäluottamukseen: toinen ei ymmärrä eikä aina halua ymmärtää toista. Kulttuurit ovat hyvin pysyviä ilmiöitä ja siten niiden muuttaminen on vaikeaa. Tilanteen helpottamiseksi EU:n piirissä olisi kuitenkin suunniteltava valistustoimia, joilla eri kulttuurien välistä kuilua pyrittäisiin kaventamaan. Luonnollisesti suoranaisiin laittomuuksiin johtaviin kulttuurin vääristymiin on puututtava entistä tiukemmin maiden sisäisin ja EU-tasoisin lainsäädäntötoimenpitein.

Myös ihmisen peruspiirteisiin kuuluvalla ahneudella on ollut velkakriisissä oma roolinsa, vaikka taloustiede ja talouselämä eivät haluaakaan tätä eettispohjaista termiä käyttää. Ahneus määriteltiin edellä kohtuuttomuuksiin meneväksi oman edun tavoitteluksi, joka aiheuttaa vahinkoa muille osapuolille, esimerkiksi velkojen kaatumista muiden kuin velallisten kontolle.

Tuskin edes uusliberalismin varauksettomat kannattajatkaan pitävät ihanteellisena sitä, että talouden toimija ajaa omaa etuaan muita tuntuvasti vahingoittaen. Toisistaan poikkeavia mielipiteitä kuitenkin esiintyy siitä muille syntyvän vahingon asteesta, joka ylittää kohtuuden rajan ja tarkoittaa siten ahneuden toteutumista.

Ahneutta pidetään yleensä erityisesti talouselämän ja tässä yhteydessä nimenomaan rahoitusmarkkinoiden instituutioissa toimivien ylilyöntinä. Kuitenkin velkakriisin aikana kummassakin tarkastellussa järjestelmässä on esiintynyt toimintaa, jonka seurauksena syntyneiden vahinkojen perusteella se voidaan luokitella ahneudeksi. Markkinatoimijoiden ahneus voittojen ansaitsemisessa on osaltaan johtanut kriisi-

maiden ylivelkaantumiseen ja luokituslaitokset ovat siunanneet tämän hyvin pitkälle. Esimerkiksi finanssipankkiirin lainanannostaan saamat suuret bonukset ja muut palkkiot ovat todennäköisesti johtaneet liian riskipitoisiin lainapäätöksiin ja siten myös riskien toteutumiseen. Syntyneet ja vielä syntyvät vahingot jäävät suuressa määrin kriisimaiden ja niitä avustaneiden maiden kannettaviksi. Kuitenkin myös kriisimaiden poliitikot ovat omalta osaltaan myötävaikuttaneet – ahneudellaan lainanotossa ja erilaisilla laiminlyönneillään – näiden vahinkojen syntymiseen.

Kriisin ratkaisuja etsittäessä on pidettävä mielessä kohtuullisuus. Toisin sanoen sen paremmin avustavien osapuolten kuin avustettavienkaan ei tule ahnehtia itselleen kohtuuttomia etuja eikä näin aiheuttaa toiselle osapuolelle kohtuutonta haittaa. Velkojilta ei siten pidä kiristää liikaa myönnytyksiä velkaantuneiden hyväksi, eikä kriisimaita tule pakottaa taloudellisen kasvun edellytykset tukahduttaviin saneeraustoimenpiteisiin. Vahvimmassa roolissa ovat tietenkin kriisimaille tukea antavat valtiot ja rahoituslaitokset, mutta kuten on nähty, myös avustettava saattaa kriisin laajenemisen uhatessa kaikkia osapuolia penätä itselleen kohtuutonta vastaantuloa ja ymmärtämystä sekä yrittää viivyttää sovittujen uudistusten toimeenpanoa.

Miten esimerkiksi Kreikka selviää velkakriisistään? Tätä kirjoitettaessa maa on saamassa toisen tukipaketin, minkä varassa se pystyy toimimaan jonkin aikaa. Optimistisimmat uskovat, että mikäli maa suostuu tekemään sovitut taloutensa tervehdyttämistoimenpiteet, se voi selviytyä. Tätä seikkaa arvioitaessa on syytä viitata paitsi Kreikan kansantalouden suuriin ongelmiin myös edellä esitettyihin kulttuuritekijöihin sekä poliittisen järjestelmän ominaispiirteisiin. Kreikan kulttuuri on suosinut tähänkin asti säännös-

ten – niin maan omien kuin EU:n asettamien – rikkomista, ja mikään ei viittaa siihen, että käytäntö maassa olisi oleellisesti muuttumassa. Tämä epäily on omiaan lisäämään rahoitusmarkkinajärjestelmän maata kohtaan tuntemaa epäluottamusta, ja kierre uhkaa jatkua.

Kreikan seuraavien vaalien jälkeen tilanne saattaa olla taas toinen. Tämä on poliittisen järjestelmän eräs piirre: vaalien jälkeen päättäjät ovat todennäköisesti suurelta osin vaihtuneet ja uudet kansanedustajat sekä hallituspuolueet eivät ehkä tyydy edeltäjiensä neuvottelemiin sopimuksiin, vaikka olisivat ne itse joutuneet – ehkä hyvinkin vastahakoisesti – siunaamaan. Voi siis olettaa, että tilanne ei valkene Kreikan osalta pitkään aikaan. Jotkut uskovat, että maan

eroaminen euroalueesta ja oman valuutan käyttöönotto tarjoaisi mahdollisuuden hitaaseen, vaikkakin tuskalliseen tervehtymiseen. Kukaan ei voi kuitenkaan tietää, mitä yllätyksiä tästä mahdollisesti seuraisi koko euroalueelle. ■

Lähdeluettelo

HARISALO, RISTO, Uusliberalismi – tiensä päässä vai alussa? Liiketaloudellinen Aikakauskirja 1/2010.

PIHLANTO, PEKKA Hallitsematon ahneus finanssikriisin taustalla. Kanava 1/2009.

PIHLANTO, PEKKA Nykymuotoinen uusliberalismi tiensä päässä? Liiketaloudellinen Aikakauskirja 3–4/2009 (2009a)

PIHLANTO, PEKKA Uusliberalismin arvostelu ei tarkoita liberalismien hylkäämistä. Liiketaloudellinen Aikakauskirja 2/2010.